

CÂZİM VE “BELÂĞÂT” İSİMLİ ESERİ

Murat SULA*

Özet

Bu çalışmada, Türkçe belâğât çalışmalarının ilklerinden sayılan ve Ahmed Cevdet Paşa'nın Hukuk Fakültesi'nde okuttuğu ve daha sonra özetini kitaplaştırdığı *Belâğât-ı Osmâniyye* ile ilgili gazetelerde yazılan eleştirilerin özeti mahiyetindeki Câzim'in **Belâğât** isimli eseri ele alınmaktadır.

Câzim'in bu eserinin büyük bir bölümü, tartışmaların bir kısmı ile Sedad Bey ve Hacı İbrahim'in Abdurrahman Süreyya'ya verdikleri cevaplarından son bölümleri de yazarın eğitim konusundaki görüş ve tekliflerinden oluşmaktadır.

Çalışmamızda, giriş ile iki bölüme ilâveten bir de sonuç bölümü bulunmaktadır. Girişte, konu hakkında özet bilgi ile çalışmanın amacı ve metodu hakkında bilgi verilmiş; birinci bölümde, eserin içeriği anlatılmış; ikinci bölümde metnin transliterasyonlu çevirisi sunulmuş ve sonuç bölümünde de çalışmada elde edilen sonuçlar ile temennilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Câzim, Abdurrahman Süreyya, Ahmed Cevdet Paşa, Belâğât-ı Osmâniyye

CAZİM HIS WORK BELEGAT

Abstract

This article, deal with the summary criticism that wrote upon Ahmed Cevdet Pasha's *Belâğât-ı Osmâniyye*, which taught as textbook at Low School by the book's author, than pressed under the same name. This book, at the same time, is important work in terms of being one of the first Turkish literary studies.

Author Câzim, in this book, refers to part of the discussions and point to rejection letters of the Sedad Bey and Hacı İbrahim Efendi against Abdurrahman Süreyya. Câzim, as well as critics some themes of the book.

This paper consists of two sections. In the Introduction section, we have given knowledge about subject. In the first section, we have presented summary of the issue; in the second section we have presented full text of Belâğât and in the epilogue we have given knowledge about results

* Yrd. Doç. Dr. Karadeniz Teknik Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı, muratsula@gmail.com

Key Words: Câzim, Abdurrahman Süreyya, Ahmed Cevdet Pasha, Belâğat-ı Osmâniyye

Giriş

Bu çalışma, Osmanlı medrese eğitim sisteminde hâkim belâğat anlayışındaki önemli değişikliğin ürünlerinden olmanın yanında Türkçe belagat çalışmalarının ilklerinden kabul edilen ve Ahmed Cevdet Paşa (ö. 1895) tarafından kaleme alınan **Belâğat-ı Osmaniyye** isimli eseri etrafında, gazetelerde cereyân eden tartışmaların özeti mahiyetindeki Câzim’in matbû **Belâğat**¹ isimli çalışmasının genel bir değerlendirilmesinin yanında çalışmadan elde edilen sonuçlar ile metnin transliterasyonlu çevirisinden ibârettir.

Müellifi hakkında inceleme imkânı bulabildiğimiz kaynaklarda malûmâta ulaşamadığımız bu otuz bir sayfa hacmindeki eseri ele almayı tercih etmemizdeki amacımız; başta Ahmed Cevdet Paşa kitabıyla ilgili tartışmalar hakkında özet malûmat vermesi, diğer taraftan konulara farklı açılardan bakma imkânı sunmasıdır. Bunu yanında, böyle bir eserin şimdiye dek çalışılmış olduğuna dâir herhangi bir bilgiye ulaşamamış olmamız, bizi, yayınlanmasının yararlı olacağı kanaatine götürmüştür. Bu sâiklerden hareketle çalışmaya başladığımızda, eserin aynı konuyla ilgili diğer çalışmalarla karşılaştırılması planlanmaktaydı. Ancak bu, bir makâlenin hacmini zorlayacağı düşüncesiyle bu düşünceden vazgeçilmiştir. Şunu da belirtmekte fayda görülmektedir ki, başta, eserin sadeleştirilmesi planlanırken, metinden kaynaklanan özellikler nedeniyle böyle bir teşebbüsün, yazının orijinalinden uzaklaşılmasına neden olacağı endişesiyle içeriğin özetlenmesi ve gerekli yerlerde açıklayıcı bilgi ilâvesinin daha faydalı olacağı düşünülmüş, bundan hareketle önce risâlenin özeti verilmiş, ardından transliterasyonlu metni okuyucuların istifadesine sunulmuştur.

¹ Eser, Toronto Üniversitesi Kütüphanesi’nde 1886 numarada kayıtlı görülmektedir ve internet üzerinden temin edilmiştir.

Eseri, kullanılan dil açısından değerlendirdiğimize; genel itibariyle dilin sâde tutulduğu ancak az da olsa Arapça Farsça terkiplerin yer aldığı görülmektedir. Bunun yanında dönemin devlet erkânı ile önemli şahıslara hitaben kullanılan bazı sözcüklerin metinde yer alması, o günkü dilin özelliğini yansıtmaya açısından önem arz etmektedir.

İlgili alanda bilgi edinmeyi ve çalışmayı planlayanlara faydalı olacağı ümidini taşıdığımız bu eserin hazırlanmasında, yukarıda da belirtildiği üzere dilin sadeliğinden dolayı transkripsiyon yerine transliterasyon sistemi uygulanmıştır. Bunun için günümüz Türkçesinde var olan kelimeler olduğu şekliyle verilirken, diğerlerinde ise sadece aslındaki inceltme/uzatma işâretlerinin ile *hemze /* ve *ayn /* ‘ harflerinin belirtilmesine özen gösterilmiştir.

Hazırlanma amacı, metnin tesisinde takip edilen metot ile ilgili metnin özelliği hususlarında sunulan bu yazının birinci bölümünde, metnin daha anlaşılır olması için eserin içeriği ile konulara yazarın bakış açısına yer verilmiş, ardından metnin transliterasyonlu şekli sunulmuş ve son olarak varılan sonuçlar belirtilmiştir.

I. Eserin İçeriği

Kâi'în-i kirâm/ Değerli okurlar hitâbiyle okuyucularına seslenerek eserine başlayan yazar, mukaddime özelliği taşıyan ve birkaç cümleden ibâret olan bu bölümde önce, Belâğât isimli be eserini isimleri aşağıda verilmiş olan ve **Belâğat-ı Osmaniyye** etrafında yapılan eleştirileri ihtiva eden kitaplardan, yıllar önce aldığı notlardan ibaret olduğunu belirtir.

Bu konuda kaleme alınmış eserler hakkında özet bilgi sunmayı ihmal etmeyen yazar, *Cerîde-i Askeriyye* başyazarı Abdurrahman Süreyya Efendi² tarafından önce *Ta'likât-i Belâğat-ı Osmâniyye*, sonra *Tahlîl-i hall* adıyla kaleme alınanların bu sahada ilkler olduğunu, bunları Hukuk Fakültesi öğrencilerinden Sedad Bey'in *Hall-i Ta'likâtî* ile Hacı İbrahim Bey tarafından *Ta'likât-i Belâğat-ı Osmâniyye*'ye reddiye olarak kaleme alınan *Temyîz-i Ta'likâtî* (1299/1882) takip ettiğini belirtmektedir. Ancak bu tür kitapların, adı geçenlerle sınırlı olmadığını vurgulayan yazar, Türkçe'nin bir gramere sahip olmasının gerekliliği üzerinde düşündüğünü ve bu amaçla söz konusu eseri birkaç defa okuyup **Belâğat** isimli bu çalışmasını yazdığını ifâde etmektedir.

Giriş mâhiyetindeki bu bilgilerden sonra yazar Câzim, **Belâğat-ı Osmâniyye**'nin farklı açılardan tenkîde tâbi tutulmasının faydalı olacağını ve bu nedenle önce eserin isminden başlanmasının doğru olacağını hatırlatarak konuyla ilgili şu bilgileri kaydeder:

² Gazeteci, belâğatçi ve yazar olan Abdurrahman Süreyya, 1841 tarihinde Bağdat'ta doğdu. Eğitimine burada başlayıp İstanbul'da devâm eden yazar, Anadolu'nun farklı illerinde idârî ve İstanbul'da bazı okullarda öğretmenlik görevlerinde bulundu. 1890-1891 tarihinde Lizbon'da toplanan Müsteşrikler Kongresi'nde katıldı. Daha çok belâğât alanındaki çalışmalarıyla tanınan yazar, *Belâğat-ı Osmâniyye*'nin ilk cildine yönelttiği eleştirilerini konu alan *Ta'likât-i Belâğat-ı Osmâniyye*, bu tenkitlerine verilen cevapları derlediği *Hall-i Ta'likât*'in yanında *Sefîne-i belâğat* ve *Mîzânü'l-Belâğat* gibi eserler kaleme almıştır. 1902 tarihinde emekli olan Abdurrahman Süreyya, İstanbul'da vefat etti ve Eyüp Camii civarında defnedildi. Bkz., Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (İstanbul 1333/1914) II, 338-339; *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, proje yürütücüsü Sadık Tural, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, 2002), I/68.

Her devletin resmi bir dili vardır ve bunun belirlenmesinde farklı kıstaslar uygulanmıştır. Mesela, Fransa ve İtalya gibi tek ulustan oluşan devletlerde, aynı isimde milletin var olmasının bir sonucu olarak, o dilin esas alınırken, farklı toplumlardan müteşekkil ülkelerde ise çoğunluktaki ırk dili resmîyet kazanmıştır. Bunun yanında birden fazla unsurdan oluşmasına rağmen ulus anlayışına göre tesis edilmeyen Amerika gibi devletlerde, çoğunluğun değil, herhangi bir sebeple başka bir dil, resmîleştirilmiştir³.

Bununla bağlantılı olarak, Fransız ve İtalyan vb. milletlerin olmasına mukabil Osmanlı isminde bir milletin olmaması nedeniyle, Osmanlı Devleti'nin resmi dilinin, Türk milletinin konuştuğu Türkçe olmasının gerektiğini vurgulayan yazar, **Osmanlı Dili** yerine **Türk Dili**'nin yer almasının gerektiğini belirtmiş ve bundan hareketle de **Belâğat-ı Osmâniyye** tarzından bir ismin kullanımının hatalı olduğunu ileri sürmüştür.

Müellif, eserin ismi konusundaki bu değerlendirmelerinden sonra **Belâğat-ı Osmâniyye**'nin içeriğini tartışmaya geçmiş ve konuyla ilgili şu bilgilere yer vermiştir:

Yazara göre, Ahmed Cevdet Paşa'nın **Belâğat-ı Osmâniyye**'si, es-Ebû Yakub Sirâceddin Yusuf b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Sekkâkî (626/1229) tarafından kaleme aldığı **Miftâhu'l-'ulûm**'un Ebu'l-Meâlî Celâleddin el-Hatîb Muhammed el-Kazvîni (739/1338) tarafından **et-Telhîs** adıyla özetlenen eserin tercümesi ile seçilmiş Türkçe örneklerden ibarettir. Ancak, Arapça belâğatin Türkçe'ye tatbiki açısından Ahmed Cevdet Paşa'nın bu çalışmasının önemli bir başarı olduğunu ve bundan dolayı takdir edilmesi gerektiğinin altını çizer.

Müellif, **Belâğat-ı Osmâniyye**'ye karşı özel ilgisini takdirle karşıladığı Abdurrahman Süreyya Efendi'nin bu çalışmaya karşı yapmış

³ Yazarın bu konudaki görüşleri tenkide açıktır. Zira herhangi bir ülkede halihazırda konuşulmakta olan dilin gerçekte hangi amaç ve nedenler hâkim olduğu başlı başına bir araştırma konusudur.

olduğu itirazların, aslında, ilgili mevzularda daha önce el-Cürcâni ile doğrudan Arap Dili belâğatini konu alan tenkitlerden ibaret olduğunu, bu sebeple Abdurrahman Süreyya Efendi'nin bu alanda yeni bir şey ortaya koymadığını iddia etmiştir.

Yazar, devamla, Cevdet paşaya itirazlarda bulunan Abdurrahman Süreyya Efendi'nin destekçileri ile karşıtları arasında cereyan eden suçlamaların tekfire varacak derecede ileri götürülmesi sebebiyle meseleyi çocuk oyuncağı haline dönüştürdükleri konusunda Abdurrahman Efendi'ye katıldığını belirtmiş ve bu konudaki hatânın “*Sen çocuksun, ne bilirsin! Daha doğru doğruya bir ibâre okuyamazsın*” ve “*Sen, belâğati, Kürdistanda mı öğrendin, nerede okudun ve sonra kimlere okuttun ise söyle*” gibi tahkîr ve tezyîf içerikli ifâdelerden kaynaklandığını vurgulamıştır. Bu konuda ne derece ileri gidildiğini, yazarı belli *Tezyînâme* gibi eserlerin yazılmaya başlandığını belirterek işin vehâmetini ortaya koymaya çalışmıştır. Bunun yanında, işaret edilen metodun inanç açısından da hatalı olduğu üzerinde duran müellif; inancımıza göre, küfrü gerektiren bir ifâde kullanılmadıkça insanların, “ نحن نحكم بالظاهر : *Biz zâhire göre hüküm veririz*”⁴ hadîs-i nebevî düsturunca görüntüye göre yargılanmaları gerektiğini, bu nedenle de hiç kimsenin başkasını tekfirle suçlama yetkisinin olmadığını belirtmiştir. Câzim, bu konudaki haklılığını, İslam dinini kabûl etmek isteyen, Hıristiyanlıktaki gibi başkasının iznine muhtaç olmadığını örnek göstermiştir.

Abdurrahman Süreyya Efendi'nin tenkitleri ile bu bunlara verilen cevaplardan bahseden yazar, önce tartışma mevzusunu ele almış, ardından bu konuyla ilgili cevapları aktarmış ve daha sonra kendi değerlendirmesini yapmıştır.

⁴ Hadisin rivâyetleri için bkz., Ali el-Kârî el-Herevî, *el-Masnû‘ fî marifeti'l-hadîsi'l-mevzû‘*, thk., Abdulfettâh Ebû Ğudde, Beyrut 1414/1994, s. 58, Şemseddin Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *el-Makâsıdu'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdîsi'l-muştehereti 'ale'l-elsine*, tsh., Abdullah Muhammed es-Siddîk, (Beyrut 1399/1979), s 91.

Yazarın, eserinde yer verdiği iddia ve cevaplara baktığımızda şu bilgileri okumaktayız:

Abdurrahman Süreyya Efendi'nin şiddetli tenkidine marûz kalan konulardan birisinin, **Belâğat-ı Osmâniyye**'deki “havass-ı hamse/ حواس خمسة ifâdesinin olduğu belirtilmektedir. Bu ifâdenin, Arap Dili gramerine uygun olarak kullanılmaması nedeniyle yanlış olduğunu ve doğrusunun, Arapça sayılardaki aded-madûd uyumuna göre “havass-ı hams/ حواس خمس şeklinde olması gerektiğini söyler. Ancak Sedâd Bey, bu iddianın doğru olmadığını, zîra “hassetün/ حاسة kelimesi, semâ-i müennes olması nedeniyle, müzekker/eril veya müennes/dişil sıfat alabileceğine vurgu yaparak konuyu farklı açıdan değerlendirmiştir.

Ahmed Süreyya Efendi'nin itirazlarını, gramer açısından haklı bulan fakat konuyu Sedâd Bey'e göre farklı açıdan değerlendiren Hacı İbrahim Efendi ise, **bilâd-ı selâse** ve **cezâir-i seb'a** ve **kita'ât-i hamse-i arz** vb. kullanımlardaki ikinci kelimelerde **selâs**, **seb'** ve **hams** şeklinde durulduğunda iki sakin ardarda gelerek telaffuzda ağırlık oluşturduğu için, kurallara aykırı olmasına rağmen, ifâdelerin itiraz edilen şekliyle Türkçe'de yaygınlık kazandığını vurgular ve üzerinde tartışılan tamlamanın da aynı kategoride değerlendirilmesi gerektiğine işâret eder.

Her iki değerlendirmeyi de hatalı bularak konuyu bir başka açıdan ele alan yazar Câzim, “havass-ı hamse/ حواس خمسة sözünün bu şekilde kullanılmasının nedenini, adı geçen iki yazar tarafından ileri sürülen sebeplerden dolayı değil, bilakis Türk dilinin hareke/sesli harf özelliğinden kaynaklandığına bağlar ve iddiasını desteklemek üzere, yabancı dillerden alınan ve orijinal telaffuzunda olmadığı halde Türkçe'de sonuna bir “a” sesi eklenen **Avrub/p(a)** ve **bank(a)** kelimelerini örnek verir. Bunun bir sonucu olarak, Arap dili kuralına göre **Mekteb-i Rüşdî**, **Mekteb-i Feyzî**, **tarîk-ı ilmî**, **tarîk-ı mülkî** ve **Nûr-i Osmânî** gibi ifâdelerde, aslında müzekker/eril olması gereken

sıfat görevindeki ikinci kelimeler, **Mekteb-i Rüşdiyye, Mekteb-i Feyziyye, tarîk-ı ilmiyye, tarîk-ı mülkiyye, Nûr-i Osmâniyye** biçiminde müennes kullanıldığına dikkat çeker. Yazar, konuyla ilgili farklı örnekler sunarak bu tür kullanımlarda gözden kaçırılmaması gereken hususun, her yerin bir lisânı olduğunu, lisânın her yerde aynı anlaşılmadığını bu nedenle de dille iştilal edenlerin kelime ve ifadelerdeki incelikleri dikkate almaları gerektiğinin altını ayrıca çizer. Câzim, buna benzer hataların İslâm dünyasında bu alandaki yanlışların, “**logique**” kelimesinin **usûl-i tefekkür** yerine **mantık** olarak; Beyân ve Bedî’ ve Ma’ânî ilim dalları anlamındaki “**rhétorique**” kelimesinin de **Belâğât** olarak tercüme edilmesiyle başladığını aynı yanlışın kendi döneminde de devam ettiğini Abdurrahman Süreyya Efendi’nin, Frasnızca **Tuer le Temps** ifâdesini Türkçe’ye **imâte-i ezmân** şeklide yanlış manâda kullanmasından hareketle ispata çalışır.

Dil çalışmalarında etimolojinin de önemli olduğuna belirten yazar, gerek Arapların gerekse dönemdeki bilginlerin bu bilimden pek haberdar olmadıklarına iddia eder ve bu alandaki eksikliğin giderilmesi için başka milletlerin eserlerinden yararlanılması gerektiğini vurgular. Yazar, bazıları her ne kadar başka milletlerin ilminden istifâde etmenin kimlikten bir şeylerin kaybına sebep olacağını iddia ediyor ise de bunun doğru olmadığına inanmakta ve bunun yanlış bir inançtan kaynaklandığına dikkat çekmektedir. Ona göre, bu alanda muvaffakiyet sağlanabilmesi için, başkalarının çalışmalarını dikkate almaktan geçmektedir. Zira “اطلبوا العلم ولو بالصين” hadîsi gereğince ilim, tek bir millete âit olmadığıdır. Çünkü onun görüşüne göre Almanlar, etimoloji alanındaki başarılarını, başka milletlere borçludur ve başka milletlerin eserlerini okumakla kendi kimliklerinden hiçbir şey kaybetmemişlerdir. Yazar, bu görüşündeki haklılığını ispatlamak için de konuya ışık tutabilecek Mantık ve Felsefe bilimlerindeki tarihî şahsiyetlerin çalışmalarına yer vererek bilime yapılan katkıda kimliğin önemli olmadığını hatırlatmıştır.

Câzim, çalışmasının sonuna doğru tartışmalardan uzaklaşarak, konuyla dolaylı ilintisi olduğunu düşünebileceğimiz dört önemli konu üzerinde durmayı tercih etmiştir. Bunlardan biri, makâlemizin konusu eserin te’lifinde önemli bir rol oynadığını belirttiği, Türkçe’de yapılması gerekli görülen ıslâhın sağlıklı yürütülmesi için takip edilmesi uygun olan yöntemdir. Müellif, bu alanda başarılı olabilmek için; bir **Danışma Meclisi**’nin kurulmasının kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir. İşleyişi konusunda da fikir izhâr eden yazar, bu amaçla tesis edilecek mecliste alt kurumların olması gerektiğini, üyelerinin seçiminde ahabap dost ilişkisinin değil, işin erbabı olma kıstasının ölçü kabûl edilmesinin elzem olduğunu ve daha da önemli meclis üyelerinin alacakları kararların tartışmaya açık olmasının yapılacak işin selâmeti ve doğruluğu açısından gerekliliğini vurgulamıştır.

Câzim’in üzerinde durduğu ikinci konu, okullardaki belirsizliktir. Ona göre, dönemindeki okulların bu hâli, aslında eğitim yuvası olan bu yerler öğrenciler için birer kâşaneye dönüşmüştür.

Üçüncü husus, okulların ders programlarından mahrumiyetidir ki, yazara göre, dönemindeki en gözde okul olan Mekteb-i Sultanî bile örnek alınabilecek bir programa sahip değildir. Bu durum, başarıyı önemli ölçüde etkilemekte olup, bu eksikliğin behemehâl giderilmesinin elzem olduğuna dikkatleri çekmeye çalışmıştır.

Son olarak yazar, yükseköğretimdeki başarısızlığa işâret etmiş ve buradaki başarısızlığın telâfisi için bu okullara çeki düzen verilmesinin kâfi olmayacağını, aksine düzenlemeye, bu eğitim kurumlarına öğrenci kaynaklığı yapan ilk ve ortaokullardan başlanılmasının ehemmiyetine dikkatleri çekmeye çalışmıştır.

Sonuç

1- Yazımıza konu edindiğimiz Câzim’in bu eseri, Osmanlı eğitim sistemindeki belâğât dersinin içeriği ile formatında önemli değişikliğin başlangıç çalışmalarından olmasına rağmen geçmişten tamamen

kopamayan önemli bir çalışma üzerinde gazeteler vasıtasıyla yapılan eleştirilerden özetle bahsetmektedir.

2- Kaynaklarda, hayatı hakkında malûmata ulaşamadığımız Câzim, hangi tarih aralığında yaşadığı tespit edilememiştir. Ancak metin üzerinden hareket ettiğimizde yazarın bu konulara meraklı olduğunu, bu konuda medyada yazılanları takip ettiğini daha da önemlisi eğitim sorunlarıyla yakından ilgilendiğini ve eserini bastırdığı h. 1304/1888 yılında hayatta olduğunu söyleyebiliriz.

3- Yazar, eserinde, tartışmanın özünü oluşturan konulardan örnekler seçme yolunu tercih etmiştir. Çünkü uzun bir zaman devâm eden tartışmaların sadece bunlardan ibâret olması gayr-i kâbildir. Bunun en iyi delili, yazarın, “Abdurrahman Süreyyâ Efendi’nin ettiği itirâzattan biri” ifâdesidir. Ayrıca eserinin ilk paragrafında, bu eserini, okuduklarının özetlerinden te’lif ettiğini belirtmesi konuyla ilgili başka destekleyici bilgidir. Yazarın böyle bir yolu tercih etmesi hususunda farklı yorumlar ileri sürülebilir. Bizim kanâatimiz, konunun gündemde olmasından yararlanarak aynı konuyla bağlantılı biz özet sunmak suretiyle gerek bu konuda gerekse eserine eğitimle bağlantılı diğer konularda kendi görüşlerini ilgili yerlere duyurabilmektir.

4- Yazar, eserinde ağırlık olarak tartışma konularına yer verdiği açıktır. Ancak kendi değerlendirmelerini de ihmâl etmediği bir gerçektir. Fakat eserin bütününe kıyasladığımızda bunun çok fazla yer tutmadığı görülmektedir. Burada dikkati çeken hususun, kendisinin daha çok, gerek dildeki ıslâh hareketinin nasıl yapılması gerektiği gerekse ıslâhın bir parçası olan okulların durumuna vurgu yapması dikkat çekmektedir.

5- Geçmiş tarihte belâğât gibi önemli bir konudaki eleştiriler hakkında bilgi edinmeye imkân tanınmasının yanında tartışma konularının farklı açılardan değerlendirilmesi hususunda bakış açısı sağlaması bakımından eserin önemli olduğu açıktır.

6- Bir asırdan fazla bir zaman önce, belâğat alanında cereyân eden tartışmaların hangi gerekçeler üzerinde yürütüldüğünün tam anlamıyla ortaya konabilmesi için bu tür eserleri çalışılmanın, geçmişin kültürel kodlarını belirlenmedeki önemi erbabınca malûmdür. Bu nedenle, hacmi küçük olsa da be neviden eserlerin gün yüzüne çıkarılmasının elzem olduğunu bir kez daha vurguladıktan sonra, **Transliterasyonlu metni** aşağıda sunuyoruz.

II. Metnin Transliterasyonlu Çevirisi

BELÂĞAT*

Kâri’in-i kirâma

Neşrine cesâret aldığım eser, birkaç sene evvel yazmış olduğum bazı mutâlaât olup çengâl-i ihmâlde asılı kalmasını revâ görmediğimden – gerçi nâ-behengâm ise de- tab‘ ettirerek enzâr-ı takdîrinize vaz‘ eyledim.

Câzim

Gurre-i Muharrem, Sene 1304

BELÂĞAT

Giriş

Adliye nâzırını lâhikı devletli Ahmed Paşa⁵ hazretleri *Belâğat-ı Osmâniyye* nâmiyle **Mekteb-i hukûk**’ta verdikleri derslerin hulâsasını bir hayli zaman-ı mukaddem risâle şeklinde mevkı-‘i istifâdeye vaz‘ buyurmuşlar idi. Sonra Ceride-i askeriyye başmuharriri izzetli Abdurrahman Süreyya Efendi’nin *Belâğat-ı Osmâniyye*’ye itirâz ederek *Ta’likât-i Belâğat-ı Osmâniyye*⁶ ismiyle bir mu’âhaze ve ba‘dehu *Tahlîl-i*

116

itobiad

* Müellifin isminin altında Kemal Bey’in “*Edebiyatsız millet, dilsiz insan kabilindendir*” sözü yer almaktadır. Bu eserin birinci baskısı, Maârif-i umûmiyye nezâret-i celîlesi’nin ruhsatıyla, 1304 tarihinde İstanbul (Ebu’z-Zıyâ matbaasın)’da basılmıştır.

⁵ Ahmed Cevdet Paşa, 1822 tarihinde Lofça’da doğdu. 1839 yılı başlarında, büyükbabası tarafından tahsil görmesi için İstanbul’a gönderildi ve devrin önemli bilim adamları Hâfız Seyyid Efendi, Doyranlı Mehmed Efendi, Vidinli Mustafa Efendi, Kara Halil Efendi ve Birgivi Hoca Şakir Efendi, Miralay Nûri Bey ve Münecimbaşı Osman Sâbit Efendi’den akli ve nakli ilimleri tahsil etti.

1843 tarihinde Hamidiyye Medresesi imtihanına girip maaşa bağlanan Paşa, 1845 yılında İstanbul Müderrisliği ruûsunu kazandı. 1850-1890 tarihleri arasında muhtelif yerlerde farklı görevlerde bulunmuş ve 1895 tarihinde vefat etmiştir.

İyi bir âlim, edîb, hukukçu olmasının yanında başarılı bir devlet adamı olan Ahmed Cevdet Paşa’nın farklı alanlarda eserleri olup, bunların bir kısmı: *Kısâs-ı enbiyâ ve tevârîh-i hulefâ*, *Kavâid-i Osmâniyye*, *Medhal-i kavâid*, *Kavâid-i Türkiyye*, *Belâğat-ı Osmâniyye*, *Târîh-i Cevdet*, *Tezâkîr-i Cevdet*, *Mecelle-i ahkâm-i adliyye*’dir. Bkz., İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, (İstanbul 1930-1941), I, 236-237, 239; Osman Ergin (Nuri), *Türkiye Maarif Tarihi*, (İstanbul 1942), IV, 1084-1116; Şerafettin Turan, Âli Ölmezoğlu, “*Cevdet Paşa*”, *İslâm Ansiklopedisi* (İA), (İstanbul: MEB, 1942), III, 114-123.

⁶ Ahmed Cevdet Paşa’nın *Belâğat-ı Osmâniyye* isimli eserinin birinci cildinin tenkidini ihtivâ eden eserdir. 1882 tarihinde İstanbul’da basılmıştır.

*hall*⁷ nâmiyle diğeri bir mu’âhaze-i cevâbiyye te’lif va sâbikan **Mekteb-i Hukûk** talebesinden Cevdet Paşazâde saâdetli Sedâd Bey Efendinin *Hall-i Ta’likât* ismiyle ve Evkâf Nezâret-i Celile’si Meclis İdâresi azâsından saâdetli Hacı İbrahim Efendi’nin⁸ *Temyîz-i Ta’likât* nâmiyle *Ta’likât-i Belâğat-ı Osmâniyye*’ye karşı birer reddiyye tasnif ettikleri ve sâir bazı ashâb-ı kalem ise bu yolda bir mubâhaseyi tasvîb ile fikr-i mahsûslarını mu’lin risâleler tertib eyledikleri sâmi’a res-i ittilâ’im olduğundan ve âcizleri öteden beri **Lisân-i Türki**’yi kâide-i mahsûsa tahtine alınarak inzibât ve intizâm peydâ eylemesi arzusunda bulunduğundan mezkûr risâleleri alarak ve birkaç kez okuyarak zihnimde bazı mutâlaalar hâsıl eyledim.

Belâğat-ı Osmâniyye müellifi Paşa hazretleri Arabî’nin fazîletini ba’de’l-izbâr ‘ulemâ ve fudalâ-i Arab hakkındaki tevcîhlerini izhâr ederek **Lisân-ı Osmânî-i Türki**’nin kavâidine ta’alluk eden mezkûr risâleyi te’lif buyurdularını beyân ve bu husûsta cümleden evvel davrandıklarını dermeyân ediyorlar. Cevdet Paşa hazretlerine lisânımızın ıslâhını arzu buyurarak, arzularını meydân-ı alâniyyete koyan mezkûr risâleyi tertib ve te’lif ve Abdurrahman efendiye **Bârîka-i**

⁷ Aynı müellife ait olan bu eser, kendisine, yöneltelen eleştirilere verdiği cevapları kapsamaktadır. İstanbul’da 1882 tarihinde basılmıştır.

⁸ 1826 tarihinde İstanbul Tophane’de doğdu. Babasının resmi görevi sebebiyle gittiği Hicaz’da zamanın meşhur âlimlerinden Muhammed Mahmûd eş-Şinkîti’den Arap grameri, Arap edebiyatı ve belâgat tahsil etti. İstanbul’a döndükten sonra farklı kurumlarda görevlerde bulunduktan sonra gözlerindeki rahatsızlığı nedeniyle 1882’de kendi isteğiyle emekliye ayrıldı. Ancak Arapçanın Türkçe gramer kitaplarıyla kısa zamanda öğretilmesinin mümkün olduğu hususundaki iddiasını gerçekleştirmek üzere Horhor’da, **Dârü’t-ta’lîm** adıyla iki yıllık özel bir okul açtı. Bu arada Dârü’s-şafaka’da yazı ve belâgat, Mekteb-i Hukukta belâgat-ı Osmâniyye ve hitabet dersleri okutan İbrahim Efendi, II. Abdülhamid’in iradesiyle 1887’de Mekteb-i Mülkiyye’ye edebiyât-ı osmâniyye hocası olarak tayin edildi. 1- *Tafsîlüt-te’lif fî tavzîhi mesâilî’t-tasrîf*, 2- *Hadîkatül-beyân*, 3- *Temyîz-i Ta’likât*, 4- *Şerh-i Belâgat*, 5- *Sarf Tercümesi*, 6- *Nahiv Tercümesi*, 7- *Edebîyat-ı Osmâniyye* gibi eserleri bulunan yazar, bu görevde iken vefat 1888’de etti ve Edirnekapı Mezarlığı’na defnedildi. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmâni*, (İstanbul 1308-1315), I, 165; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 287; *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, (Ankara 1956), III, 10; “Hacı İbrahim Efendi”, *Büyük Larousse*, (İstanbul 1986), VIII, 4907; Kazım Yetiş, “Abdurrahman Süreyya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi (DİA)*, (Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı 1988), I, 173; a.mlf., *Belâgat*, a.e., (Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı 1992), V, 385; a.mlf.. “*Belâgat-ı Osmâniyye*”, a.e., (Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı 1992), V, 388.

hakikat, musâdeme-i efkârdan çıkar kâ’ide-i hikemiyyesine ittibâ’an mezkûr risâleyi kendilerince görmüş oldukları, hatî’attan dolayı mu’âhaze ve tezyîf ve Sedâd Bey Efendi ile İbrahim Efendi’ye ve bu babda hâme-rân bahs ve mekâl olan sâir zevâta ta’likâti ve mes’ele-i belâğati hall ve temyîz maksadıyla malûmatlarını neşren diğerlerini terdif buyurduklarından için ‘âcizâne teşekkür ve bâlâda beyân ettiğim mutâla’ât-ı mahsûsamı ber vech-i âtî tahrîr ile onların dahî ya taraftarân-i belâğat veya hâmeliyyatkârâne-i belâhet nezdlerinde her halde şâyân-ı mu’âhaza olabileceğini tefekkür eylerim.

“Şâne-i zülf-i suhânder-i’tirâz”

-1-

Bir eserin münderecâtini nazar-i tatkîkden geçirmeden evvel, ismi göze çarpacağından Cevdet Paşa hazretlerinin tertîb buyurub tadrîs etmekte bulunmuş oldukları eserin ismi olan **Belâğat-ı Osmâniyye** terkîbini mîzân-i mu’âyeneden geçirelim.

“**Belâğat-ı Osmâniyye**”den murad **Osmanlı Belâğati** veya daha açıkçası **Lisân-i Osmânî** veya **Osmanlı Lisânı** nâmında bir lisân olup olmadığını düşünelim.

Her ümmetin bir lisanı olduğu gibi her devletin dahî bir lisân-ı resmîsi vardır. Ale’l-ekser o devleti teşkîl eden ümmet bir ise onun lisânı ve yok birden ziyâde ise ekseriyetin yani, sâirine galebe çalmış olan ümmetin lisânı, lisân-ı resmîsi ittihâz kılınır.

Bu sebebe mebnîdir ki; kavmiyyet esâsı üzerinde te’sîs etmiş hükûmetlerin lisân-ı resmîsi, o ümmetin lisânıdır. Fransız ümmetinin ictimâ’ından hâsıl olan ve Fransız hükûmetinin lisan-ı resmîsi bulunan Fransızca ve İtalyan ümmetinin ictimâ’ından hâsıl olan ve İtalya devletinin lisân-ı resmîsi bulunan İtalyanca gibi.

Kavmiyyet esâsı üzerine teşkîl etmemiş olan hükûmetlerin lisan-ı resmîsi ise li-sebebinⁱⁿ mine’l-esbâb kabûl olunan lisandır. Amerika hükûmetinin kabul etmiş olduğu İngiliz lisanı gibi.

Fransız ve İtalyan ve sâire isminde ümmetler olduğundan Fransızca ve İtalyanca nâmında o ümmetlerin lisanı olduğu ve o ümmetlerin içtimâ’ından hâsıl olan hükûmetlerin dahî lisan-ı resmîleri mezkûr ümmetlerin lisânı bulunduğu ve fakat Amerika isminde bir ümmet olmadığından Amerika nâmında bir lisân mevcûd olmadığı ve yine o sebeple Avusturya lisanı, Belçika lisanı, İsviçre lisanı bulunmadığı tafsilât-ı meşrûhadan müstebân olmuş ve Osmanlı Devleti’nin dahî lisân-ı resmîsi **Türk** ıtlâk olunan ümmetin lisânı olan **Türkçe** bulunmuştur. Bu halde **Osmanlı**, ümmet adı olmayıp hey’et adı olduğundan **Türk-i Lisânı**’na **Osmanlı Lisânı** demek câiz olamaz.

Mademki **Osmanlı Lisânı** isminde bir lisan yoktur, mevcut olmayan bir lisanın belâğati dahî olamayacağından vücûdu iddia olunan **Belâğat-ı Osmâniyye** dahî yoktur. Olsa olsa **Belâğat-i Türkiyye** olabilir.

Müellif-i belâğat ve sâhib-i selâset ve talâkatin dahî maksadları bu olmak lâzım geldiğini zannında bulunur isen de **Belâğat-ı Osmâniyye** diyerek hata ettiklerini de inkâr edemez.

-2-

Belâğat-ı Osmâniyye’nin ismini mîzân-ı mu’âyeneden geçirdikten sonra muhteviyatına da bir göz gezdirelim.

Belâğat-ı Osmâniyye, *Telhîs*’in tercümesi ve misallerin Türkçe’den seçilmesidir.

Eğer buna bu nokta-ı nazardan bakar, yani belâğat-ı Arabiyye’nin Türkçe’ye tatbikına kalkar isek Paşa hazretlerinin tertib ettikleri eser, cidden teşekkürlere ve alkışlara değer.

Belâğat-ı Osmâniyye’ye karşı meziyetlerini sûret-ı mahsûsada takdir etiğim Süreyya Efendi’nin kaleme aldığı *Ta’likât-i Belâğat-ı Osmâniyye*’de der-meyân edilen itirazların bazıları vaktiyle muhâlif belâğat-i Arab olan bazı Arabân-ı fursât-ı cüyân taraflarından edilen itirazlar ve bazıları doğrudan doğruya belâğat-i Arab’a ta’alluk eden şeylerdir. Hatta ekserisi meşâhîr-i udebâdan Curcânî’nin itirazlarıdır ki

Abdurrahman Süreyya Efendi, Cevdet Paşa aleyhinde “**itiraz-ı âcizânemdir**” diye meydanda koyar ve renkten renge boyar. Bunu halka karşı ne yolda bir muâmele ve mu‘terizlerine ne gibi bir mukâbele olduğunu beyândan ictinâb ederler.

Süreyya Efendi, meydân-ı itirâza atılmış dururken birkaç mudâfi‘ ve birkaç mu‘arız çıkararak yekdiğerine haklı haksız itiraza ibtidar ve birbirini zemm ve kadh ve tekfire kadar ictisâr eylemeleri tarîh-i edebiyatta tuhaf bir vâkıa olarak zikrolunsa becâdır. Böyle boşu boşuna olan itirazlardan bir şey hâsıl ve bir neticeye vâsıl olunamaz. İş böyle gideceğine yollu yoluna i‘tirazlar edilmiş ve hakikat meydana çıkarılmış olsa hem daha a‘lâ ve hem böyle bir mes‘eleyi – mu‘teriz Abdurrahman Efendinin dediği gibi – bâzîce-i tifle çevirmekten evlâ olmuş olur idi.

Heyhat! Bunlar, kâfi değilmiş de bir başka eğlence daha lâzım imiş. O da en sonra kimin tarafından neşr olunduğu bilinmeyen *Tezyîfnâme*’dir ki, serâpâ eğlenceden ibâret olup muhteviyâtından bir netice-i edebiye çıkarılamaz.

- 3 -

Bir şeyden bahsederken sadeden çıkmak gibi fenâ şey olamaz. Çünkü, hem bahsedilen şey teselsül eder ve hem iş şahsiyyat ve zemmiyyatta kalmayıp ileriye gider. Bu ise kanûn-u munâzara bilinmemesinden yahut bilinip de ehemmiyet verilmemesinden neş‘et eder ki bu kerre dahî vâkı ve bilcümle kâri‘in ve bazı mu‘terizîn bile sadeden çıkılarak abes ile iştigâl edildiğine kâni‘ olmuştur. Nasıl olmasın ki, yek diğere: “*Sen çocuksun, ne bilirsin! Daha doğru doğruya bir ibâre okuyamazsın*” ve “*Sen, belâğati, Kürdistanda mı öğrendin, nerede okudun ve sonra kimlere okuttun ise söyle*” gibi şeylerden başlayarak yekdiğeri tekfire kadar kalkışılmıştır. Hâlbuki üç dört sene evvel Almanyalı bir zât, fezâil-i simât-ı dîn-i mubeyyen-i Muhammedî’yi takdir ve İslâm olmak için lâzım gelen şeylerin kendisine iş‘arı zımnında Şeyhülislam’a bir mektûb tahrîr eder. Şeyhülislam efendi, ezkiyây-ı ulemâ ve kudemâ-yı fedalâ ile ba‘de’l-müzâkere: “*İslâm olmak için*

kimsenin izin ve ruhsatına ihtiyaç olmayıp vahdâniyyet-i ilâhiyye ve risâlet-i hazret-i Muhammediyyeyi tasdik ile olacağı ve kendisinin bunu tasdik etmiş ise İslâm olmuş olduğunu ve bir dîne sâlik olanların o dînin âdâb ve erkânını bilmesi farz olmasına nazaran kendisinin dahî âdâb-ı İslâm’ı tahsile bezl-i makderet ve evâmîr-i ilâhiyyeye mutâva‘at eylemesi iş‘âr ve bir insanın İslâm olması kendi yedinde olup – Hıristiyanlık - gibi sâirinin izniyle olmadığı tizkâr kılınır.”

Mademki İslâm olmak sâirinin izniyle olmuyor. Bir İslâmi “*Sen falan şeyi yaptın, bunu yapmak küfürdür. Binâenaleyh kâfirsin*” diye tekfir etmek nasıl câiz olur? Evâ’ilde İslâm’ı kabûl ve ba‘dehu nukûl edenlerden zamîrlerini ‘alenen beyân etmeyen murted ve münafıklara bile { ونحن نحكم بالظاهر } hadîs-i şerîfi medlûlünce bir şey denemez idi ve İslâm’a olunan mu‘âmele onlara da olur idi.

İslâm olarak doğup büyüyen kimseye alenen küfrü îcâb eden şeyleri etmedikçe “*Sen falan şeyi ihtiyâr ettiğinden dolayı kâfirsin*” diye hüküm etmek kimsenin ve hatta müctehidinin bile yed-i iktidârlarında değildir. Bu ise ibârât-ı Furkâniyye ve ahâdis-i Nebeviyye ile musbettir. Bu cümleden olan ﴿ولا يغتب بعضكم بعضا﴾⁹ âyet-i celîlesi ve {من قال لا إله إلا الله دخل الجنة} ¹⁰ hadîs-i şerîfi unutulup hatalar- edilmesin ve aforozlanmak gibi bir ahlaksızlık kabûl ve ihtiyâr olunmasın¹¹.

-4-

Abdurrahman Efendinin ettiği itirâzattan biri de, bin yıllık bildiğimiz “havâss-ı hamse / حواس خمس / ye havâss-ı hams / حواس خمس denilmesi

⁹ “Birbirinizin arkasından hoşlanmayacağınız sözler söylemeyin.”, el-Hucurât, 49/12.

¹⁰ “Allah’tan başka ilâh yoktur diyen cennete girer.” Hadis ve türevleri için bkz., Ebû Ya’lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ el-Müsîlî, *Müsned*, thk., Halîl Me’mûn Şeyhâ, (Beirut, trs.), s. 1097.

¹¹ Ve لا رهبانة في الإسلام kavî-i celîline bi’l-iltizâm muhâlefetle Allah ve Rasûle tavr-ı ruhbâniyyet gösterilmesin. [Yay.]

imiş. Arab, bunu havâss-ı hams / حواس خمس isti‘mâl eder ve kavâid-i Arabda bunu icâb¹² eyler imiş. Onun için.

Bunu tedkîk etmeden evvel seâdetli Sedat Bey Efendiyle seâdetli İbrahim Efendi’nin vermiş oldukları ecvibeleri zikredelim.

Sedâd Bey’in Cevâbı

Şârih bu fıkrasını tahşiye ile “kâide-i Nahviyyeye göre havâss-ı hams / حواس خمس demek lâzımdır” diyor. İsimlerde ve sıfatlarda tâ [â], edât-i te’nîstir. Fakat, ism-i adedler müstesnâ olup, onların müzekkeri tâ [â] ile müennesi tâ [â]’sızdır ve ‘aded ma’dûdun müfredine tâbi’dir. Binâenaleyh, خمس نسوة ve خمسة رجال denir. Şu kâideye nazaran havass-ı hams / حواس خمس denilmek lâzım gelir. Zira havâss^{un} / حواس, hâsse^{tun} / حاسة’nun cemidir. Halbuki beyne’l-ulemâ, **havâss-ı hamse-i zâhire** ve **havâss-ı hamse-i bâtine** ibâreleri kesîru’l-istimâldir. Acaba galat-i meşhûr mudur?, hayır. Bu ibâreler kâide-i Nahviyye’ye muvâfıktır. Zira hâsse^{tun} / حاسة, müennes-i semâ’idir. Terâkibde te’nîs ve tezkîri câizdir.

İbrahim Efendi’nin Cevâbı

Müellifin terkip arasında vâkı olan havâss-ı hamse / حواس خمسة sözüne dahî itirâz edip kâide-i nahve muvâfık değildir demiş. Gerçi havâss-ı hamse / حواس خمسة’nin cem’i olmak hasebiyle burada ism-i aded tâ [â]’sız olmak lâzım gelirse de Türkçe’de esmâ-i aded bu sûretle müstameldir. İşet **bilâd-ı selâse** ve **cezâir-i seb’a** ve **kıta’ât-ı hamse-i arz** derler. **Bilâd-ı selâs** ve **cezâir-i seb’** ve **kıta’ât-ı hams** demezler. Halbuki bilâd^{un} / بلاد ve cezâ’ir^u / جزائر ve kıta’ât^{un} / قطعات lafızlarının müfredleri belde^{tun} / بلدة ve cezîre^{tun} / جزيرة ve kıt’a^{tun} / قطعة’dır. Hatta sahib-i Ta’likât

¹² Şeytan kulağına kurşun. Şimdi belâgatçinin biri de biz icâb / إيجاب lafzını nehy eylemiş idik ne cesâretle istimâl ediyorsun derse sâhib-i risâleye yeni bir meşgûliyet ve tâbi’i hakire de başkaca bir vesîle-i menfa’at yüz gösterecek. [Yay.]

dahî bu babda murteriz olduğu halde *Ta'likât*'ının elli dördüncü sayfasında **kadâ-yı seb'a** demiştir ki *kazâyâ*/قضايا, *kazıyye*^{un}/قضیة'nin cem'idir. Allah^u a'lem, bunun sebebi budur ki, *selâs*^{un}/ثلاث ve *hams*^{un}/خمس ve *seb'*^{un}/سبع ve *tis'*^{un}/تسع misalli *tâ* /[tâ]'sız olan esmâ-i a'dadda inde'lvakf iki sâkin içtima etmekle yani, **Bilâd-ı selâs** ve **cezâir-i seb'** ve **kita'ât-ı hams** denilse iki sâkin bir yere gelmekle telaffuza siklet gelir. Binâenaleyh ehl-i lisân ve sıkletten ictinâbı bir kâide-i nahviyyeye riâyeten tercih etmişlerdir.

Tarafeynin dermeyân ettikleri iddiâların her ikisi dahî yanlıştır. Çünkü her ne kadar Arap kâidesince **havass-ı hams** /حواس خمس denmek lâzım gelirmişse de **havâss-ı hamse** /حواس خمسة demeyip **havâss-ı hams** /حواس خمس demeğe lisânımızın harekesi mânidir. Zira, lisanımızda istimal olunan ekser lügatlerin âhirleri meftûhtur. Bu esbâba mebnîdir ki elsine-i ecnebîden almaklığımıza lüzûm görünen lügatler umumiyet üzerine İtalyanca'dan alınmış ve **Avrup** ve **Bank** demeyip, **-Avrupa** ve **Banka** denmiştir.

Hatta lisanımız, Arabî'den alınan sıfatları müennes olarak istimale o kadar alışmıştır ki mevsûf müennes olduğu halde sıfatı dahî her vakit müennes istimâl ederiz. Mevsûf, müennes olmadığı sûrette bile bazen – hata ise de – lisanımızın harekesi onu îcâb ettiğinden – sıfatı, müennes kullanmakla **Mekteb-i Rüşdiyye**, **Mekteb-i Feyziyye**, **tarîk-ı ilmiyye**, **tarîk-ı mülkiyye**, **fethiyye**, **Nûr-i Osmâniyye** deyip **Mekteb-i Rüşdî**, **Mekteb-i Feyzî**, **tarîk-ı ilmî**, **tarîk-ı mülkî**, **fethî**, **Nûr-i Osmânî** demez.

Bu madde için kavâid-i Osmâniyye bir şey bulamadığından tahsîs demiş ise de fakat tahsîs falan olmadığı meydandır.

Eğer, **havâss-ı hams**/حواس خمس demekle terkîb-i Arabî olacak ise kabûle şâyân ve fakat olmadığı nu-mâyândır.

Kâide-i Arab üzre yayıldığı zannolunan **irâde-i ‘aliyye/** إرادته عليه terkîbi, Arabî mi oluyor? Bunun mahza bâlâd

zikrolunduğu gibi lisanımızın harekesi icâbından olduğu âşıkâr ve ‘acemlerin hareke-i lisanları aksini icâb ettiğinden ve lisanlarına alıvermediğinden almadıkları bedîdâr olur.

Misal:

Ma‘şûka-ı merkeb ez ezdâd-ı muhtelif

Bâtın-ı misâl âteş zâhir-i misâl berf

Kemâleddîn Isfahânî

Bâlâdaki ifâdemizi edîb-i meşhûr atûfetli Kemâl Bey Efendi hazretlerinin vaktiyle söylemiş oldukları rivâyet olunan şu latîfeleri te’yîd eder.

Kaldı pâre salıya --- Kal gidelim yalıya

.... ile --- hâliyeten hâliye

Muşârun ileyh hâliyeten hâliye/خالیه خالیه terkîbini Arapça olarak kabûl etmeyip bunun aslı, hâlî ‘an ahâlî/خالیه عن أهالي’dır zan buyururlar imiş. Bir takım tahkîkâttan sonra terkîb-i mezkûru Arabî olarak kabûl edip bâlâdaki neşideyi söylemişlerdir.

Ter manasına olan ‘**arak^{un}/**عرق’tan alınarak başa giyilen serpuşa ‘**arakıyye^{tun}/**عرقیه denmeye ve Arapların ve binâenaleyh Türklerin bunu böyle istimâl etmesine nazar ‘**arak^{un}/**عرق kelimesinin Türkçesi olan **ter** lafzından tereküb ve İstanbul ve civarında ayağa giyilen şeye ıtlak edilen **terlik** kelimesini başa giyilen şey yani, ‘**arakıyye^{tun}/**عرقیه makâmında istimâl etsek vâkıyan usûl ve kavâide tatbîk hareket etmiş olur isek de kimsenin anlamayacağı cihetle garîb bir şeyde bulunmuş oluruz.

Kezâ Anadolu’da **terlik** lafzı doğru olarak başa giyilecek şeyi tayîn ettiği cihetle Anadolu’da (İstanbul’da bunu böyle kullanıyorlar diye)

ayağa giyilen **pabuç terlik** tir ve bunun ile tefhîm-i merâma çalışır isek elbette yanlış anlanacağından tuhaf bir şey etmiş oluruz.

Şu hikâyeyi fezâil-i ilmiyyeleri kendini tanıyanlarca müsellemlen olan faziletli Hayret Efendi rivâyet etti. Mevki-i munâsebeti cihetiyle zikrini tensîb eyledik.

“Adanalı Mustafa ağa İstanbul’da birkaç sene ikâmetten sonra maskat-ı re’si olan Adana’ya gider. Adana’dan dışarıya çıkmamış olan birâderi soğuk alıp nezle olur. Mustafa, birâderin nezlesini savuşturmak için yatar iken sıcak bir şey içmesini ve başına bir **yemeni** bağlamasını tenbih eder. Mûmâ ileyh dahî oraca bildiği ve her bâr ayağına giydiği yemenilerden birini sağ ve diğerini sol kulağı üstüne koyarak bağlar ve bunu zâhir bir ufûriyecilik nev’inden addeyleyler. Sabahısı birâderinin bu halini gören Mustafa ağa gülmeden kendini alamaz ve herifin gece terleyip nezlesi geçmiş olduğundan sesini çıkarmaz.”

Her yerin bir lisanı ve fakat mahalline göre iz’ânı vardır. Bundan udebâ-yı kirâm hisse alarak yapacakları eserleri ona göre tertîb buyursalar fenâ olmaz zannederim. Binâenaleyh, ‘arakıyye^{tun}/عرقية’ye İstanbul’da **terlik** demek yanlış ve Anadolu’da ise pabuca terlik demek yanlış olur. Ve bu gibi nice kelimelerin bu suretle istimâl edilmesi nazar-ı insâf ve mutâlaaya alınır ise belâğatta her yerin istimâline bakmak lâzım gelir. Kadınlarımızın ihtiyarları, başlarına bağladıkları şeye **yemeni** dedikleri gibi tulumbacıların, bağcıların, rençperlerin ayaklarına giydikleri ökçesiz ayakkabına dahî **yemeni** dedikleri ve bu cins ayakkabıların enva’ı olmasına nazaran ale’l-ekser tulumbacıların giydikleri tarz ve biçimde imâl edilenlere **Tulmbacı Yemenisi** denildiği ve daha bu gibi birbirine zıt iki veya üç manâda müstamel pek çok lügatler istimâl edildiği göz önüne getirilir ise belâğatte bunlara dahî dikkat edilmek luzûmi zâhir olur. Ve helümme cerâ.

Arapça’dan alınan kelimeler Arapça’da; Farişî’den alınan kelimeler Farsça’da, herhangi manada kullanılmış ise bizde dahî o manada

kullanmak her vakit câiz olmamasına nazaran kezâ istimâlin belâğatta dahî cârî olduğu anlaşılıyor. Mesela, Arapça’da **ikrâr** manasında olan **iz’ân** lafzının Türkçe’de taban tabana zıt bir manada kullanıldığı ve Fârisî’den galat olarak alınıp **başiboş** manasına isti’mâl olunan **serbest** lafz-ı mürekkebi galat-ı ender olmak üzere¹³ bir manâda isti’mâl eylediği görülüyor ve ona göre izhâr-ı malûmâta kalkışılır ise fenâ edilmemiş olur.

-6-

Mukaddimetü’l-ulemâ yani, Abdurrahman Süreyya Efendi, şuna buna hata ediyorsunuz diye takılıp da kendisinin hatalarını görmemesi ve Mekâtib-i Rüşdiyye’den çıkan çocukların bile yapmayacakları hatalarda bulunması ve lisânın ıslahından bahsederken Fârisîce gibi sözler söylemesi doğrusu “Tencere” misaline numûne olmak demek ve safsata ile halkın gözünü boyamaya gayret eylemektir.

Zira, herkes biliyor ki Arabî/عربي, Türkî/تركي, Fârisî/فارسي isimlerinin âhirlerinde bulunan yâ/ي, yâ-i nisbî olup bir ikinci nisbet olarak “ce” getiriliyor ve Arabça, Türkçe ve Fasça yerine Arabîce, Türkîce ve Farsîce deniyor ise **Bâb-1 Hümâyûn Kapısı** demek kadar saçmalanmış olur. Belki **Bâb-1 Hümâyûn** diye kapıya denip de kanatlar murad ile **Bâb-1 Hümâyûn Kapısı** demek câiz olur ise de Fârisîce için bir tevîl bulunamayacağından hakikat saçmalanmış olur.

Abdurrahman Süreyya Efendi, bir yerde Fransız lisanını takliden **imâte-i ezmân** diyor.

Vâkıan Fransızlar, **Tuer le Temps** diye **imâte-i zaman** diyorlar ise de **imâte-i ezmân** demiyorlar. Başkaları yanlış olmayarak bir şeyi taklid etti mi – bu gibi nâzenînler – kıyametler koparıyorlar. Ve elin gözündeki çöpü görüp kendi gözlerindeki mertegi görmüyorlar. Halbuki en doğrusu insanlar zamanı imâte etmeyip bilakis zaman, insanları imâte ediyor.

¹³ Bazı zevât, **serbestin** aslını **serbâz** olmak üzere kabûl etmişlerdir. [Yazar]

Midhad Efendi hazretleri de bizde başka manada müstamel **Sang froid** “soğuk kan”ı, temkin yerinde “serin kan” diye tercüme ve istimal ederek soğukkanlılık ediyorlar. Hâlbuki bu manayı Kemal Bey Efendi lisanımızın şivesine muvafık olarak “**i’tidâl-i dem**” tabiriyle edâ ediliyor.

Bazıları da yine Fransızcadan alarak, “*Bir taraftan hars-ı şân ve bir taraftan havf-ı cân*”, “*Mısır’ı istilâ eden asker hem ağlar hem güler*” buyuruyorlar ve **bir memleketi istilâ** yerine **bir memlekete istilâ** yazıyorlar. Garib şey.

Hele meziyyet-i ilmiyye ve behre-i edebiyeleri gerek dost ve gerekse düşmanları tarafından tesellüm edilen Ekrem Bey Efendi hazretleri:

Gerçi âlem bütün fenâya karîn --- İki şeydir fakat zevâli hazîn

Biri solmuş şukûfedir bâriz --- Yâ nedir diğeri verem bir kız

Zemzeme

buyurmuşlar ise de **bariz** / بارز’ın **kız** / قیز ile hem kâfiye olması makbul olmamasından kat-ı nazar **verem bir kız** demek kâideten câiz olmadığından ya **veremli bir kız** yahut **müteverrim bir kız** demeli idiler.

Ve zin için edildi buyurulur ise hapisten kaçır iken başka kimin kabilinden olacağı min gayr-ı had arz ederiz. Zira: Hapisten kaçma hükümete, şapka giyme Cenâb-ı Hakk’a karşı ısyândır.

Fârisî edât ile Arabî kelimelerin terkîbi câiz olmadığı yolunda edilen iddialara karşı değil, Fârisî edât ile **kepçe**/ كَفْجَه gibi Arabî kelimeler Fârisî edât ile **Türki**/ تَرْكِي kelimeler terkib edildiği ve o suretle udebâmızın en meşhurları tarafından “**balıkçın**” ve kezâ ve kezâ denildiği ve bunun dahî “balık” lûgat-i Türkîsiyle kelime-i Furs’ten olan **çîn**/ چين den tereküb eylediği görülüyor ve buna mümâsil sâir şeyler dahî nazar-ı mütâlaaya alınır ise bazılarının zanları gibi lisanımızın ıslâhı pek kolay olmadığı zâhir ve bu babda haylice ta’mîk-i fikr edilmek lüzumu bâhir olur.

Za‘mince olur he kişinin redd ve kabûlü

-1-

O aralık ziyadeleşen kavgay-ı edebî üzerinden ihyadan biri ki edebiyây-i atıkayı sever. Ömrü ise Nergisi ile ve Okçuzâdeler mütalaası ile geçer.

Udebâdan geçinen bir iki divâne herif --- Kalktılar eylediler koca lisanı tahrîf diye beyit söylemiş ve sözünü biz dahî teslim ettirmek istemiş ise de biz ne bu kadar edebiyat-i atika meraklısı ve ne de kraldan ziyade kral tarafıslı olduğumuzdan bunun kabûlünü tecvîz etmeyip lisanımızın ıslâhı hakkındaki mütalaât-i âcizânemizi kendisine beyan ve mutâlaatimizi tasvîb buyurdularından için arz-ı şükrân ve binâenaleyh teşvîklerine iğtirâren mütâlaâti, mebhûs anhâyı neşr edeceğimizi de ilâveten der-meyân eyledik.

İşte hem o va‘di ifâ ve hem de vicdanımıza karşı vazifemizi icrâ zımında arz-ı mâ fi‘l-bâle şöyle şurû‘ eyleriz:

-2-

Herhangi bir lisan olursa olsun tahsil etmek için Sarf’a ve doğru yazabilmek için belâğate eşedd ihtiyâc ile lüzum vardır. İnsanın uykuya olan ihtiyacı gibi Sarf’a ve rüyaya olan mecburiyeti gibi Belagate ihtiyacı vardır. Binâenaleyh, insân, her gece uyuduğu için Sarf’ı uykuya ve bazı kere de rüya gördüğü için Belâğat’i rüyaya teşbihte hata etmemiş olur.

İşte milel-i mütemeddine gibi bizim belâğatimiz yok ise Sarfımız var deniyor ve buna misal olarak *Kavâ‘id-i Osmâniyye* ve *Medhal-i kavâid* ve sâire getiriliyor ise hata edilmiş olur. Çünkü, *Kavâ‘id-i Osmâniyye* ve *Medhal-i kavâid* ve sâire Sarf olmayıp şunu bunun ictihâdıdır. Şunun bunun ictihadını efkâr-ı umûmiyye zannedip ona Sarf demek hata ve binâenaleyh *Kavâ‘id-i Osmâniyye* ve *Belâğat-ı Osmâniyye*’nin Sarf ve Belâğat olmadığı gibi Sarf ve Belâğat-i Türkiyye olmadığı rûnumâ olur.

Gerçi Arapların tedkikât-i şiipleri mükemmel olduğundan dolayı bilâ-muhâkeme kabûle müheyya isen de lisan için bir güne

mecburiyetimiz olmayıp { اطلب العلم ولو بالصين }* emr-i nebevîsine ittibâ'an her nerede lisanımıza elverir bir şey bulur isen alır ve iktizâ ettiği vakıt hem kavâidimizi freknlerin kavaidine tatbik ederek hem de Araplardan iktibâs-ı ilim ve marifet eyleyerek lisanımızı ıslâh etmiş oluruz. Bu ise frenkleri taklîd değildir. Çünkü Frenkler, Arabdan kelime almakla hiçbir vakit Arap olmadılar. “Arapları bırakıp ta Frenklere mi iktidâ edelim” sözüne gelince: Bizim sözümüz olsun iddiasında olan nazlıların kendi kullarını tervîc için düşünüp meydana koydukları tezvîrati demek idiği cihetle kulak bile asmağa değmez. Ulûm ve funûn-i Yunaniyyeyi Suriye’de bulan Yahudiler, Arabîye nakil ve tercüme etmişler ve ne Rumca’yı ve ne de Arapça’yı iyi bildiklerinden bunları karma karışık eylemişlerdir. Alelhusûs, en büyük yanlış olmak üzere **usûl-i tefekkür** manasına olan **logique** lafzı **mantık** diye tercüme etmişler ve Araplar da bilmeyerek bu yanlışlığı kabûl etmişlerdir.

Her hata etmede tevlîd-i hatâ kâidesince Beyân ve Bedî’ ve Ma’ânî fenlerinin mecmûnu şâmil olmak üzere maânî **rhétorique** denilen fenni **mantık** lafzı gibi güzel bir masdaktan mahrum bırakarak **Belâğat** lafzı gibi yanlış bir nâm ile tevsîm etmişlerdir.

Eğer biz de Arapların amden etmiş oldukları hatîati kasden kabûl eder ve bunun ile ıslâh-ı lisana sa’y eyler isek aksini, yapmış olacağımız izâhât-i mesrûreden müstebân olur.

-3-

Araplarda sû-i istimâl edilen şeyler, yalnız bunlar olmayıp, bir de fenn-i iştikâk Etimologic sû-i istimâl edilmiştir. Gerçi bizim ulemanın çoğu fenn-i iştikâk قال aslında قول ibaret biliyor ise de fenn-i iştikâkın bu olmayıp herhangi bir kelimenin hangi lisandan alındığı ve alındığı lisanda ne manada kullanıldığı ve bir diğer lisandan alınmayıp yeniden

* Çin’de olsa dahî ilmi arayınız. Hadis için bkz., Ebû Omer, Yûsuf b. Abdi’l-Berr, *Câmi’u beyânî’l-’ilmi ve fadlih*, thk., Ebû’l-Eşbâh ez-Zuhrî, (Dâru İbnu’l-Cevzî, trs.), I/28, 30, 37; Şemseddin Muhammed b. Ahmed Osmân ez-Zehebî, *Telhîsu Kitâbi’l-Mevzû’ât li’bni’l-Cevzî*, thk., Ebû Temîm Yasir b. İbrahim b. Muhammed, (Riyâd1419/1998), s. 57.

ihtirâ‘ olunmuş ise kimler tarafından ve ne esbaba mebni ihtirâ‘ edildiği demek idiği erbâbı indinde malumdur.

İşte Avrupadaki etimolojist “Etimologist” yani, mehere-i fenni iştikâk, umum el sine ile teveğğul ve hele Almanya’da bulunan bazı erbâb-ı merak, en ziyade lisan-i Arabla teşağğul eyleyip geçende dahî **sebîl**/سبيل lüğatinin aslını bulmuşlardır. Şöyle ki, sebîl/سبيل lüğatinin aslı İbrânî ve Süryânî olup işbu Süryânî ve İbrânî ayrı ayrı iki şeyi ifâde eden **Se**/سه ve **Bîl**/بيل kelimelerinden tereküp etmiş, mezkûr lisanlarda **se**/سه, **yol; bîl**/بيل de **suyu tayîn etmekte** bulunmuştur.

Eğer biz de falan lüğatin aslı Arabî’dir. Araplar bunu şöyle telaffuz ve böyle istimâl ediyorlar diye İbrahim Efendi hazretleri gibi arz-ı malûmâta kalkışır isek yanlış bir şeyde bulunmuş oluruz. Çünkü bâlâdaki ifâdâtımızdan anlaşıldığı üzere **aslı Arabî’dir** dediğimizde lüğatin dahî bir aslı olup ne olduğunu Araplar dahî bilmezler.

-4-

Ulûm-i Yunâniyyeyi nakleden Yahûdiler idiği yolundaki ifâdâtımızın sıhhatı hakkında Arabiyyu’l-asl bir zat tarafından aldığımız malûmâti bervech-i âtî derç eyeriz:

“Hikmet-i Arabiyyeye hikmet-i Yunaniyyenin Furs ve Hind fikr-i felsefeleri dâhil olduğu halde mâbadi denebilir. Başlıca Ammonius Sakkas (ö. MS. III. yüzyıl) ve Plotinus (ö. 270) ve Porphyrios (ö. 305) veya Melihus / مليحوس (?) ve sâirlerinin hazret-i İsâ’dan iki yüz, bu kadar sene sonra İskenderiye’de tesis ettikleri usûl-i felsefe ile Eflatun’un efkâr ve zehâbine haylıca mümâşât ettikleri cihetle Eflatuniyyûn usûl-i felsefe-i cedîdesi unvaniyle müştahir olup hikmet-i Yunaniyyenin yed-i Araba geçmesine vâsıta addolunuyor ve bunların tercümelere Yahûdiler tarafından edildiği rivâyet kılınır.

Platon (ö. MÖ: 347) ve tevâbii ve hususiyle Aristoteles (ö. MÖ: 322) (Aristotalis doğru değildir)'in âsâri Yahudiler tarafından Suriye ve İspanya'da Arabî ve İbrânî lisanlarına nakl ve tercüme edilmiştir.

Bağdad, Kâhire, Tunus, Kurtuva/Kurtuba Tolide ve Gırnata mekteplerinde Hippokrates (ö. MÖ: 370), (Bıkart / بقارط ?) Platon (Eflatun) Aristoteles ve İskenderiyyûn müellefati tercümeleri okutturuluyor idi. Araplardan mu‘tezilîn ve mütekellimîn ve sâirleri ve Karayit Yahudilerinden Ânan b. Davud ve Suad b. Yusuf el-Feyyûmî gibi birtakım mütebahhirîn, ilm-i malûmat-i mükemmilelerini Aristoteles'in kavâid-i mantikasıyla Eflatun ve İskenderiyyûnun nazariyyatına tatbîk ile bazı ihtirâ'da bulunmuşlardır.

Bâlâde zikri sebkaden Porfiryus'un tertîb ve te'lif eylediği **İsâgoci** nâm kitabının me'hazi Aristotalis'in **Organon** (altı demektir) nâm kitabıdır.

“el-Yevm mekâtib-i âliyyede talim ve tadrîs edilen **İsagoci** (medhal manasınadır) bundan me'hûzdur. Sonraları Alevî, Emevî, İsmâilî, Fâtımî, Dürzîler ile Haşşâşîn meyânelerinde zuhûr edip felsefede yed-i tûlâsı olanlardan başka Yahûdiyyu'l-asl olan İbn Cibrîl, on birinci asırda Sragusta ve Kurtuba Yahudilerinden Meymunî Kurtuba'da tevellüd edip şöhret almışlar ve gerek Arabîde ve gerek İbrânî'de bazı âsâr te'lif ve bu lisanlarda bazı resâil tercüme etmişlerdir.

-5-

Her şeyin mebdei, ta'mîm-i ma'ârif ve ma'ârifin ta'mîmi ise vesâit-ı teshîliyye'nin vücûduna menût olduğundan ve lisanımızın ıslâhı dahî derece-i vucûbde bulunduğundan bunun surat-i ıslâhı için yapılabilecek şeylerin en birincisi, bir **Encümen-i Dâniş** teşkilidir. Hatta bir nükteye mukaddemen dikkat olunmuş ve gerçi bir **Encümen-i Dâniş** teşkil olunmuş ise de mezkûr **Encümen-i Dâniş** olmaktan ziyâde encümen-i ülfet ve mehabbet olmuş ve binâenaleyh zarûri devâm edememiştir.

Encümen-i Dâniş, şûra-yı devlet tarzınca devâire munkasim olmalı ve evkât-i mu‘ayyenede umûmen ictimâ‘ edilmelidir. Asıl ehemmiyet verilecek şey, **Encümen-i Dâniş**’e azâ intihâbında olup encümen mezkûr azalığını menâsıb-i teşrîfiyyeden addetmeyip bi-hakkın ehil olanları intihâb eylemelidir.

Encümen-i Dâniş teşkil olunmak demek encümenin kararını lâ-yetegayyer addetmek ve bir nizâma tâbi olmak demek olmayıp yüzbinlerce halktan ibâret olan mahkeme-i umûmiyye herbâr bunun kararını istinâf ve temyiz edebilmeli ve haklı itirazlar, intikâdler edilebilmelidir.

Araplar, deve kullanıyor diye biz de şimendifer yapmayı ve binâenaleyh onun ile seyâhat etmeyi bırakıp da deve ile seyâhate kalkmamalı ve sevdiklerimizin yanaklarında olan beni çöl devenin bestehlemiş olduğu terse teşbih etmemeliyiz.

Velhâsıl, hüsn-i niyet ile lisânımızın ıslâhına çalışmalıyız.

İkincisi ise: **Tensîk-ı mekâtibdir**. Bizde bugün mekteplerin hali pek fenâ ve ıslahları lüzumu her hâlde hüveydâdır. Bugün herhangi bir mektebe gidilip girilse o mektebin mektep olmaktan ziyade memurları için bir tabhâne ve talebesi için ise bir kâşâne idiğine kanâat hâsıl olur.

En ziyâde mûcib-i te’essüf olacak şey, mekteplerin hiçbirinde bir program olmamasıdır. Mesela; Bugün en muntazam zanneylediğimiz Mekteb-i Sultânî’nin programı, kendi kendine –murûr-i zamân ile birtakım tegayyurâta uğramıştır ki bugün o programın eski program olduğuna kimse inanamaz. Mekâtib programları, her sene nazar-i mutâlaa ve muayeneye alınmalı ve îcâbında değiştirilip yeniden tanzîm edilmeli. Mekâtibin bu hâli, Ma‘ârif Nezâret-i Celîlesi dahî iyi bulmadığı halde hâlâ bir büyük ehemmiyet savurmuyor*.

* Şu eser, bir hayli zaman mukaddem kaleme alınmış olduğundan ve Maârif nâziri ma‘âlimzâhiri devletli Münif Paşa hazretleri, ta‘mîm-i maârif ve ıslâh-ı mekâtib ile meşgul olduğundan bâlâdaki ifâdemizden şu zaman için Ma‘ârif Nezâret-i Celîlesi’ne bir ta‘rîz anlaşılması hâsseten ihtâr olunur.

Mekâtib-i âlileri, ne kadar muntazam olsa bunlara mahreç olan mekâtib-i ibtidâiyye ve rüşdiyyeler yolda olmadıkça o mekâtib-i âliyyeden edilecek istifâdeler edilmez ve çocuklarımız da bir şey öğrenmez.

Kaynakça

- 1) Ali el-Kârî, el-Herevî, *el-Masnû‘ fî marîfeti’l-hadîsi’l-mevzû‘*, thk., Abdulfettâh Ebû Ğudde, Beyrut 1414/1994.
- 2) Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333/1914.
- 3) *Büyük Larousse*, İstanbul 1986.
- 4) Ebû Ya’lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ el-Mûsilî, *Müsned*, thk., Halîl Me’mûn Şeyhâ, Beyrut, ts.
- 5) Ergin, Osman (Nuri), *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1939-1943.
- 6) es-Sehâvî, Şemseddin Ebû’l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman, *el-Makâsıdu’l-hasene fî beyâni kesîrin mine’l-ehâdîsi’l-muştehereti ‘ale’l-elsine*, tsh., Abdullah Muhammed es-Sıddîk, Beyrut 1399/1979.
- 7) İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1930-1941.
- 8) Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmâni*, İstanbul 1308-1315.
- 9) *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Ankara 1956.
- 10) Turan, Şerafettin, Âli Ölmezoğlu, "*Cevdet Paşa*", İslâm Ansiklopedisi, (İA), İstanbul: MEB, 1940-1948.
- 11) *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, proje yürütücüsü Sadık Tural, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, 2002.
- 12) Yetiş, Kâzım, "*Abdurrahman Süreyya*", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı 1988.
- 13) Yetiş, Kâzım, "*Belâgat-ı Osmâniyye*", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı 1992.

- 14) Yetiş, Kâzım, “Belagat”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı 1992.

Künye:

Sula, Murat, “Cazim ve “Belâğât” İsimli Eseri”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi I*, (2013):105-134.